

Etapy rozwoju medycyny wojskowej na przykładzie historii Szpitala Ujazdowskiego

The Stages of the Military Medicine Development on the History of Ujazdowski Hospital Example

dr n. przyr. Wojciech Giermaziak, mgr Magdalena Prymlewicz

Główna Biblioteka Lekarska w Warszawie

Dyrektor: dr n. przyr. Wojciech Giermaziak

PDF TEXT lekwpolisce.pl

Oddano do publikacji: 24.06.2015

Słowa kluczowe: Michał Bergonzoni, CWSan., Festungslazarett III, Stanisław Konopka, lazarety, Edward Loth, medycyna wojskowa, Stefan Rudzki, Szpital Szkolny, Szpital Ujazdowski, Zakład Przeszkolenia Inwalidów.

Streszczenie: Załóżki wojskowej służby zdrowia zaczęły się kształtować już w epoce starożytnej. W wyprawach wojennych brali udział lekarze, których zadaniem było niesienie pomocy rannym i chorym żołnierzom. W rzymskich obozach wojskowych znajdowały się szpitale będące odpowiednikiem późniejszego lazaretu. Stworzone przez Rzymian struktury organizacyjne służby zdrowia przestały istnieć po upadku Cesarstwa. Średniowiecze nie wniosło żadnych istotnych zmian w tej dziedzinie. Lekarze towarzyszący w czasie wojen wielkim wodzom z reguły nie troszczyli się o zdrowie zwykłych żołnierzy. Ranni umierali na polu bitwy, czasami spieszyli im z pomocą mnisi z pobliskich klasztorów. Zapowiedzią wielkich przemian w szpitalnictwie wojskowym były liczne fundacje szpitalne z końca XVI w. Powstałe wówczas szpitale dla żołnierzy pełniły raczej funkcje przytułków niż zakładów leczniczych. Przełom nastąpił pod koniec XVIII w., gdy na ziemiach polskich utworzono pierwsze lazarety stałe. Od tego momentu rozpoczyna się również historia Szpitala Ujazdowskiego, który w przeciągu ok. 140 lat przeszedł ewolucję od znajdującego się w koszarach lazaretu do jednego z najważniejszych wojskowych ośrodków naukowo-badawczych i szkoleniowych. W jego murach znaleźli schronienie powstańcy kościuszkowscy i uczestnicy powstania listopadowego. Dwa razy przechodził w ręce zaborców (w 1831 r. – Rosjan, w 1917 r. – Niemców). W latach 1918-1939 działalność Szpitala Ujazdowskiego wiązała się ściśle z funkcjonowaniem placówek kształcących przyszłych lekarzy wojskowych (WSS, OSS, SPS, CWSan.). Wybuch II wojny światowej zatrzymał rozwój nauk, również medycznych. 1945 r. to data oznaczająca kres istnienia Szpitala Ujazdowskiego, kolebki polskiej medycyny wojskowej.

Key words: Michał Bergonzoni, Military Medical School, Festungslazarett III, Stanisław Konopka, field hospitals, Edward Loth, military medicine, Stefan Rudzki, Ujazdowski Hospital, Centre of Instructing Invalids.

Abstract: The origin of the military health care began to take shape already in the antiquity. In the military expeditions there have been involved doctors, whose task was to help the wounded and sick soldiers. Hospitals of the Roman military camps were equivalent to the subsequent infirmary. Created by the Romans health care organizational structure, have been ceased to exist after the fall of the Empire. The Middle Ages haven't brought on any significant changes in this area. During the wars the great chiefs doctors haven't cared about the health of ordinary soldiers. The wounded were dying on the battlefield, sometimes the monks from nearby monasteries rushed to help them. A forecast of great changes in the military hospital sector have been numerous foundations of hospitals at the end of the sixteenth century. The created in those days soldiers hospitals served rather as shelters than treatment centers. The breakthrough came in the late eighteenth century, when at the former Polish lands there have been created the first permanent military hospitals. From this moment begins the story of Ujazdowski Hospital, which within 140 years of its history, has evolved from the military barracks infirmary, to one of the most important research and training military centers. In its walls have found shelter Kosciuszko and November Uprising participants. It has passed twice into the hands of the invaders (in 1831 Russians, Germans in 1917). In the 1918-1939 Ujazdowski Hospital activity was closely related with training future military doctors institutions (WSS, OSS, SPS, CWSan.). The outbreak of World War II has stopped the development of the sciences, including medicine. Year of 1945 it's an end of existence date of Ujazdowski Hospital, the significant place in history of Polish military medicine.

Na kartach historii, od starożytności po czasy współczesne, zapisało się wiele wojen. Konflikty zbrojne mogły mieć charakter lokalny bądź międzynarodowy. Jednak niezależnie od tego zawsze pociągały za sobą ogromne straty ludzkie oraz pozostawiały głębokie rany na ciele i psychice walczących. Obrażenia doznane w czasie bitew często nie były jedynym cierpieniem, z którym przyszło się mierzyć żołnierzowi. W obozach wojskowych, które stanowiły skupiska dużej ilości ludzi, nieraz szerzyły się epidemie ciężkich chorób zakaźnych, jak cholera i tyfus. Trudna sytuacja żołnierzy narażonych na ciągłe niebezpieczeństwa również poza polem walki wymusiła stworzenie systemu opieki nad rannymi i chorymi. Już starożytnym armiom egipskim, indyjskim, greckim i rzymskim towarzyszyli w czasie wypraw lekarze wojskowi. W miejscach stacjonowania wojsk w specjalnych namiotach mieściły się pierwsze szpitale polowe*, w których przeprowadzano zabiegi chirurgiczne (zwłaszcza w Indiach) i opatrywano rannych. W celu uniknięcia wybuchu epidemii starano się przestrzegać podstawowych zasad higieny [1].

Wraz z upadkiem cywilizacji rzymskiej zaczęły zanikać wszelkie struktury organizacyjne wojskowej służby zdrowia na obszarze dawnych prowincji. Dokonania starożytnych w tej dziedzinie zginęły w mrokach dziejów [2]. Kultura wczesnego średniowiecza, popularyzująca światopogląd teocentryczny i skupiona wokół spraw ostatecznych, nie sprzyjała rozwojowi nauk medycznych [3]. S. Wojtkowiak odnotowuje bardzo ważny fakt:

We wczesnym średniowieczu w armiach zachodniej Europy nie było zawodowych lekarzy. Rannym na polu bitwy spieszyły z pomocą kobiety lub zakonnicy z pobliskich klasztorów. Pomoc tych osób była niefachowa i prymitywna. Ciężko poszkodowanych oddawano pod długotrwałą opiekę klasztorów [4].

*W obozie rzymskim szpital wojskowy nosił nazwę valetudinarium.

Rannych rycerzy umieszczano nie tylko w klasztorach, lecz także w szpitalach ogólnych. W średniowiecznej Europie nie wykształcił się bowiem typ specjalistycznego szpitala wojskowego [5].

Sytuacja zmieniła się na lepsze, gdy w Europie zaczęły powstawać pierwsze szkoły kształcące przyszłych lekarzy (głównie chirurgów) oraz uniwersytety z wydziałami medycznymi. Dla młodych adeptów medycyny biorących udział w wyprawach wojennych pole walki stało się istnym „poligonem doświadczalnym”:

Ich [tzn. wydziałów medycznych] profesorowie i uczniowie często brali udział w wyprawach wojennych, podczas których nabierali cennego doświadczenia w leczeniu chorych i rannych, zakładali szpitale i prawdopodobnie w usiłowaniach swych nad udoskonaleniem środków transportu stali się wynalazcami ulepszonych wozów sanitarnych (carocci) [6].

Odpowiednio wyszkoleni lekarze służyli w czasie trwania działań wojennych u boku władców, wodzów i wielmożów. I tak np. Gall Anonim wspomina o fachowej pomocy medycznej udzielonej rannemu w bitwie Wojstawowi, stolnikowi Bolesława Krzywoustego [7]. W 1396 r. do wyprawy wojennej Władysława Jagiełły dołączyło dwóch chirurgów optaczanych przez władze miasta Krakowa [8]. Wielką ofiarnością w niesieniu pomocy rannym żołnierzom w wojnie gdańskiej i moskiewskiej wstawił się nadworny lekarz Stefana Batorego, doktor filozofii i medycyny uniwersytetu w Padwie, **Mikołaj Buccella** [9]. Należy wspomnieć o tym, że wielkie zasługi dla rozwoju medycyny wojskowej położył sam Stefan Batory, który powierzył wspomnianemu Buccelli kierownictwo polową służbą zdrowia [10]. W 1582 r. w Warszawie władca założył pierwszy szpital dla żołnierzy. Konieczność utworzenia takiej instytucji podyktowana była brakiem

miejsc, w których inwalidzi wojenni mogliby zostać otoczeni należytą opieką. Po śmierci Stefana Batorego szpital podupadł, a od 1638 r. w jego budynku mieścić się arsenał [11].

Koniec XVI i XVII w. upłynął pod znakiem licznych fundacji szpitalnych. Większość powstałych wówczas szpitali wojskowych (*xenodochia militum*) miało raczej charakter przytułków i pochodziło w najczęściej z prywatnego nadania. Ośrodki dla chorych i kalekich żołnierzy założono m.in. w Jazłowcu, Zebrzydowicach, Tykocinie, Kijowie oraz Kamieńcu Podolskim.

Pod koniec XVIII w., w związku z oddziaływaniem ideałów Oświecenia, nastąpił przełom w podejściu do spraw ściśle związanych z życiem i naturą człowieka. Efektem zmian światopoglądowych był m.in. rozwój nauk przyrodniczych, w tym także medycyny. Według założeń ówczesnych uczonych wiedza naukowa powinna wypływać z doświadczenia (empiryzm). Jak słusznie zaznacza Wojtkowiak, *nauka zaczęła stawać się istotnym elementem rozwoju sił wytwórczych* [12]. Postęp w dziedzinie medycyny mógł się dokonać również dzięki podniesieniu statusu społecznego lekarzy. Wszystkie te przemiany sprawiły, że szpitale zaczęły przeistaczać się z domów opieki w ośrodki lecznicze. Zakłady tego typu przeznaczone dla cierpiących żołnierzy określano mianem lazaretów [13].

Regulaminy służby obozowej i garnizonowej z 1775 r. położyły podwaliny pod sieć szpitalnictwa wojskowego na ziemiach polskich. Znajdują się w nich wyraźne wzmianki o potrzebie utworzenia stałych szpitali wojskowych (czyli lazaretów głównych). Na szpitale wojskowe miały być przeznaczane istniejące już budynki w obrębie miasta, które znajdowało się najbliżej obozu:

W najbliższym obozu miasteczku powinien lazaret być założony, dokąd chorzy od-

syłani być mają, przydawszy felczerów i ludzi podług potrzeby; a gdy wojsku przyjdzie się ruszyć, należy przy chorych zostawić po jednym od każdego lub od dwóch regimentów unteroficera, któremu by pieniądze powierzyć można [14].

Do rozwoju wojskowej służby zdrowia przyczyniły się niewątpliwie działania podjęte przez króla Stanisława Augusta Poniatowskiego, który w 1790 r. powołał na stanowisko naczelnego lekarza (protomedyka) wojsk koronnych **Michała Anioła Bergonzoniego** [15]. Protomedyk na polecenie Komisji Wojskowej miał stworzyć projekt „ku poprawie i porządku lazaretów” [16]. Piśmo Bergonzoniego przedstawione Komisji Wojskowej (1792 r.) poświadcza istnienie czterech lazaretów głównych na terenie Rzeczypospolitej Polskiej. Z kolei akta Komisji Policji Obojga Narodów z 1794 r. zawierają listę warszawskich szpitali wojskowych, które mieściły się m.in. w pałacach Potkańskich, Branickich oraz Radziwiłłowskim. W dokumencie tym znajduje się również wzmianka o szpitalu mieszczącym się w Zamku Ujazdowskim, który stanie się kolebką polskiej medycyny wojskowej.

Początki tej instytucji sięgają 21 maja 1784 r., kiedy to Stanisław August Poniatowski przeznaczył Zamek Ujazdowski na cele wojskowe. Cztery miesiące później Zamek przebudowano zgodnie z projektem Stanisława Zawadzkiego i ulokowano w nim koszary gwardii pieszej litewskiej. Integralną częścią nowego kompleksu był lazaret [17].

Komisja Wojskowa, współdziałając z protomedykiem Bergonzonim, planowała szeroko zakrojoną reformę wojskowej służby zdrowia. Niestety, projekt utworzenia lazaretu generalnego w Zamku Ujazdowskim nie został zrealizowany. Na przeszkodzie stanęła trudna sytuacja polityczna:

Do otwarcia dużego stałego, zaplanowanego wówczas, szpitala nie doszło. Wypad-

ki polityczne i wojskowe toczyły się błyskawicznie: wojna 1792 r., powstanie kościuszkowskie 1794 r. i ostateczny rozbiór Polski w 1795 r. [18].

A. Zahorski podkreśla, że nawet w tak burzliwym czasie lazaret mieszczący się w Zamku Ujazdowskim otaczał opieką lekarską polskich żołnierzy [19].

Wojny napoleońskie otwierają kolejny rozdział w dziejach szpitalnictwa wojskowego. Po wkroczeniu do Warszawy armii Napoleona, obok polskich szpitali wojskowych, często niedostatecznie zaopatrzonych i pozbawionych wykwalifikowanej kadry, powstawały lazarety przeznaczone dla Francuzów. Minister wojny i główny wódz ks. Józef Poniatowski powierzył Michałowi Bergonzoniemu misję reorganizacji szpitalnictwa wojskowego. W 1809 r. opracowano przepisy regulujące działalność szpitali wojskowych, które podlegały ministrowi wojny.

W 1810 r. władze wojskowe postanowiły przekształcić otwarty trzy lata wcześniej 1000-łóżkowy Szpital Ujazdowski w centralny szpital wojskowy w Warszawie. Jednak Główny Szpital Wojskowy na terenie Ujazdowa powstał dopiero w 1818 r. z rozkazu księcia Konstantego, gdy przeniesiono tam lazarety rozproszone na obszarze całego garnizonu warszawskiego [20]. Komendantem Głównego Szpitala Wojskowego został **Józef Przybylski**, chirurg dywizji strzelców konnych i dywizji gwardii [21]. Od 1827 r. służbę w szpitalu pełnili żołnierze z kompanii 11. weteranów (na salach chorych, w magazynach, biurach i w kuchni) [22].

W okresie istnienia Królestwa Kongresowego znacznie usprawniono działalność wojskowej służby zdrowia:

Podniesiono tedy wybitnie poziom lekarzy wojskowych, wprowadzono do służby przeważnie element polski na miejsce znacznej części cudzoziemskiego z czasów wojen na-

poleońskich, wreszcie ustalono organizację wojskowej służby zdrowia. Szczególną uwagę zwrócono na administrację szpitali [23].

Kolejne zmiany w funkcjonowaniu Szpitala Ujazdowskiego przyniosła wojna 1830/1831. Liczbę łóżek zwiększono do 1250. Do kompleksu szpitalnego włączono opuszczone koszary Szkoły Podchorążych Pieszych. W zabudowaniach łażeniowskich powstał natomiast lazaret z 600 łózkami. Wielkim wyzwaniem dla polskiego szpitalnictwa wojskowego w tym trudnym czasie było zapewnienie odpowiedniej pomocy medycznej żołnierzom chorym na cholera (w 1831 r. wybuchła największa epidemia cholery w Europie). Z uwagi na dużą ilość zachorowań w Łazienkach wydzielono 120 miejsc przeznaczonych specjalnie dla cholerycznych. W Szpitalu Ujazdowskim funkcjonowały również oddziały dla gorączkujących, wenerycznych, świerzbobotych i „oftalmistów” [24]. Poza Szpitalem Głównym Polskim na terenie Ujazdowa (dokładnie w prawym skrzydle lazaretu ujazdowskiego) mieścił się również Szpital Główny Wojsk Rosyjskich [25]. Po zakończeniu działań wojennych w 1832 r. aż do 1915 r. zespół szpitalny pozostawał w rękach rosyjskich. Podjęto wówczas szereg inwestycji:

Najstarszym gmachem, wybudowanym za czasów rosyjskich, był tzw. potem dom podoficerski z 1834 r., później powstał duży kompleks z 1855 r., przeznaczony w swoim czasie na oddziały chorób wewnętrznych, wybudowany jednocześnie z późniejszym domem oficerskim (tuż przy ul. Myśliwieckiej), wreszcie w 1878 r. powstał pawilon dla chorych psychicznie, a w latach 90. gmach komendy szpitala oraz znane nam sprzed II wojny światowej liczne niskie pawilony [26].

Po upadku powstania listopadowego weszły w życie postanowienia tzw. Statutu Organicznego. Dokument ten zniósł sejm i pol-

ską armię, uniemożliwiając tym samym rozwój polskiego szpitalnictwa wojskowego. Znajdujący się pod administracją Rosjan Szpital Ujazdowski nie udzielał pomocy polskim żołnierzom. Oczywistym jest zatem fakt, że nie figuruje on na liście stałych i czasowych szpitali powstańczych (1863 r.) sporządzonej przez gen. F. Białokura [27].

Gdy w 1915 r. wojska niemieckie wyparły Rosjan z Warszawy, doszło również do przejęcia Szpitala Głównego Wojsk Rosyjskich. Jego nazwę zmieniono na Festungslazarett III. W szpitalu fortecznym nr 3 niemiecki personel sprawował opiekę nad rannymi żołnierzami niemieckimi [28]. Chorzy legioniści trafiali do szpitala fortecznego nr 1 (Festungslazarett I), również zarządzanego przez Niemców i mieszczącego się w dawnej szkole kadetów w Alejach Ujazdowskich [29]. Rolę polskiego ośrodka leczniczego dla żołnierzy pełnił Szpital Polskiego Czerwonego Krzyża, dysponujący 25-łóżkowym oddziałem dla legionistów

Pierwszy od upadku powstania listopadowego polski szpital wojskowy utworzono w 1916 r. z inicjatywy szefa sanitarnego Legionów, pułkownika **Wojciecha Rogalskiego**. Na szpital przeznaczono opuszczone rok wcześniej przez Rosjan pomieszczenia Zamku Ujazdowskiego.

Znajdowały się one jednak w złym stanie technicznym. Liczba łóżek wynosiła zaledwie 350 – dla porównania w położonym obok szpitalu niemieckim znalazło się miejsce dla ok. 2000-2500 chorych. Cały kompleks szpitalny został przekazany polskiemu wojsku w dniu odzyskania przez Polskę niepodległości:

Dnia 11 listopada 1918 r., po blisko 90 latach, Szpital Ujazdowski powrócił pod polską komendę. W imieniu Wojska Polskiego przejęcia dokonali: pptk prof. Edward Loth i mjr dr Stefan Rudzki [30].

plk Wojciech Rogalski

Okres dwudziestolecia międzywojennego otworzył przed wojskową służbą zdrowia nowe perspektywy rozwoju. Jednakże większość szpitali pozostawiona przez zaborców wymagała gruntownego remontu i uzupełnienia braków w zaopatrzeniu, w tym sprowadzenia nowego sprzętu medycznego. Stefan Rudzki, który brał udział w akcji przejęcia warszawskich szpitali wojskowych z rąk Niemców, wspomina o szkodach poczynionych przez niemiecki personel szpitalny:

Pomnik sanitariusza dłuta Edwarda Wittiga w hallu Zamku Ujazdowskiego

ptk Stefan Rüdski

ptk Edward Loth

W samej Warszawie Niemcy nie mogli wywieźć sprzętów kwaterunkowych, jak łózka, stoły, krzesła, szafki i t. p., natomiast usiłovali wynosić lub spieniężać bieliznę i koce, próbowali też wbrew zawartej umowie wywieźć cenniejsze przedmioty sanitarne, jak naprz. mikroskopy, które znajdowano przy rewizji u odchodzących sióstr niemieckich; gdy dzięki czujnej kontroli władz polskich szpitalnych zostało to uniemożliwione, Niemcy uszkodzili część mikroskopów, robiąc rysy w soczewkach obiektywów, lub nawet wydfubując je zupełnie [31].

Innym ważnym zadaniem, które stało przed Departamentem Sanitarnym, organizacją nadzorującą działalność wojskowej służby zdrowia, było obsadzenie wakatów w odzyskanych szpitalach. Skompletowaniem kadry Szpitala Ujazdowskiego zajęła się specjalna komisja, w której skład wchodziło trzech lekarzy wojskowych (ptk **Edward Loth**, mjr Jan **Kołataj-Szrednic**, mjr **Stefan Rüdski**) i trzech lekarzy cywilnych (prof. **Alfred Sokołowski**, dr **Edward Zieliński**, dr **Edward Flatau**).

Ponieważ według pierwotnych planów Szpital Ujazdowski miał pełnić rolę centralnego szpitala wojskowego, starano się ściągnąć do tej placówki jak najlepszych, doskonale wykwalifikowanych specjalistów. Na stanowisko komendanta został powołany 22 XII 1918 r. pptk dr **Ignacy Zieliński** [32].

Szpital Ujazdowski w ciągu 20 lat od odzyskania niepodległości wyrósł na najważniejszy wojskowy ośrodek naukowo-badawczy i naukowo-szkoleniowy w II Rzeczypospolitej. W tym czasie *trzykrotnie zmieniano jego zadania i nazwę* [33]. Do 1921 r. występuje w źródłach jako Główny Szpital Wojskowy. Pawilony szpitalne mieściły oddziały: wewnętrzny, chirurgiczny, neurologiczno-psychiatryczny, gruźliczy i laryngologiczny [34]. Tekst wydanej 20 VI 1920 r. *Tymczasowej organizacji Wojsk i zakładów sanitarnych oraz Służby Zdrowia w broniach i służbach* świadczy o tym, że w Szpitalu Głównym Wojskowym znajdował się instytut fizyoterapeutyczny, w którym postugiwano się metodami leczenia świetlnego, elektroterapią i hydroterapią [35].

W początkach swojej działalności mógł pomieścić 1500 chorych. Wkrótce okazało się, że liczba łóżek nie jest wystarczająca. Przybywało chorych zakaźnie oraz rannych żołnierzy, którzy brali udział w walkach o granice na wschodzie oraz wojnie polsko-bolszewickiej [36].

W latach 1918-1919 na terenie Ujazdowa zaczął tworzyć się ośrodek szkoleniowy. Powołano do życia Wojskową Radę Sanitarną, stanowiącą organ pomocniczy Ministerstwa Spraw Wojskowych. Działalność naukowa WRS obejmowała m.in. organizowanie kursów i szkoleń. Nowe odkrycia naukowe ogłaszano na łamach czasopisma „Lekarz Wojskowy”, który po raz pierwszy ukazał się na początku 1920 r. [37].

Zakończenie działań wojennych i podpisanie Traktatu Ryskiego (1921 r.) zmusiło władze wojskowe do wprowadzenia pokojowej organizacji służby zdrowia. Rozpoczął się kolejny

etap w dziejach Szpitala Ujazdowskiego, który od 1921 r. funkcjonował pod nazwą Szpital Ujazdowski Okręgowy Nr 1 (podlegał bowiem Dowództwu Okręgu Korpusu Nr I) [38]. W okresie 1921-1925 r. powstały nowe instytucje mające charakter edukacyjny. W miejsce Wojskowej Rady Sanitarnej założony został Wojskowy Instytut Sanitarny. Utworzono ponadto Szkołę Aplikacyjną Korpusu Oficerów Służby Zdrowia, a następnie Wojskową Szkołę Sanitarną, *pierwszą w historii Wojska Polskiego podchorążówkę służby zdrowia* [39].

Komendantem szkoły podchorążych został ptk dr **Stefan Hubicki**. 14 XI 1922 r. miała miejsce uroczysta inauguracja pierwszego roku akademickiego. WSS prowadziło współpracę z Uniwersytetem Warszawskim. Warunkiem uzyskania stopnia podporucznika było otrzymanie dyplomu UW i ukończenie podchorążówki, w której odbywały się szkolenia z zakresu medycyny wojskowej. Od 1923 r. wprowadzono dodatkowo szkolenie specjalistyczne podyplomowe [40].

Działalność WIS i WSS nie trwała długo – obie instytucje zostały zlikwidowane w 1925 r. Pieczę nad rozwojem medycznego szkolnictwa wojskowego sprawowała od tego momentu Oficerska Szkoła Sanitarna, którą w 1928 r. przemianowano na Szkołę Podchorążych, w 1930 r. zaś na Centrum Wyszkolenia Sanitarnego (do komórek organizacyjnych CWSan. należała Komenda, Szkoła Podchorążych Sanitarnych oraz Szpital Ujazdowski, od 1925 r. zwany oficjalnie Szpitalem Szkolnym).

Szpital Szkolny spełniał jak na tamte czasy bardzo wysokie standardy. Liczba łóżek etatowych wynosiła 600. W skład kompleksu szpitalnego wchodziły następujące oddziały: wewnętrzny, dziecięcy, chirurgiczny, ginekologiczny, położniczy, nerwowy, psychiatryczny, uszny i gardłany oraz przychodnia dentystryczna. Szpital Ujazdowski posiadał również Za-

gen. Stefan Hubicki

kład Rentgenowski, a także pracownice, w których odbywały się ćwiczenia: anatomiczno-patologiczną, chemiczno-higieniczną, bakteriologiczną i badań klinicznych.

Zajęcia w pracowni anatomiczno-patologicznej

Na oddziałach korzystano z najnowszego sprzętu medycznego. Wiele aparatów wprowadzono z zagranicy. S. Rudzki w swoim artykule z 1927 r. spośród urządzeń wchodzących w skład szpitalnego inwentarza wymienia m.in.: elektrokardiograf dwustronowy, aparat Kroggha, aparat mikro Kjeldahla, pantostat, budkę do kąpeli świetlnych, oftalmoskop Gullstranda, aparat Rentgenowski Victor-X-ray.

Komenda Szpitala

Pawilon boczny Szpitala Ujazdowskiego

Zakład Rentgenowski

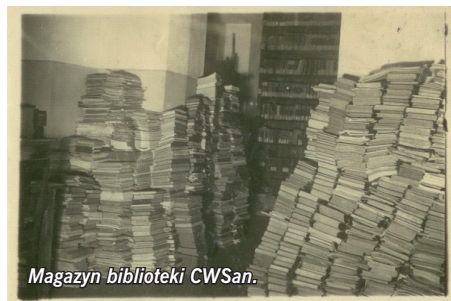
Zakres działalności całej instytucji nie ograniczał się jedynie do funkcji szpitalno-leczniczych. Jak już wyżej wspomniano, misja Centrum Wyszkożenia Sanitarnego zasadzała się w dużej mierze na prowadzeniu badań naukowych i krzewieniu oświaty. Od 1935 r. CWSan. organizował konferencje oraz zjazdy naukowe oficerów służby zdrowia. Biblioteka funkcjonująca na terenie kompleksu mogła poszczycić się imponującym księgozbiorem zawierającym ok. 30 tys. woluminów, w tym 97 czasopism bieżących w różnych językach. Kierownikiem biblioteki i Mu-

zeum CWSan. był **Stanisław Konopka**, założyciel Głównej Biblioteki Lekarskiej.

Stanisław Konopka

Stanowiący część CWSan. Szpital Szkolny i znajdujące się przy nim pracownie umożliwiły studentom zapoznanie się z praktyczną stroną zagadnień medycyny wojskowej. Zgodnie z założeniami *Organizacji Służby Zdrowia na stopie pokojowej* z 18 VI 1925 r. Szpital Ujazdowski jest *najwyższą dla całego Państwa orzekającą instytucją kliniczną* [41]. Co warto podkreślić, CW San. posiadała uprawnienia do nadawania stopni naukowych.

Magazyn biblioteki CWSan.

Czytelnia

Lata wojny i okupacji wiążą się z upadkiem tej instytucji. We wrześniu 1939 r. w miejscu dawnego Szpitala Szkolnego utworzono Szpital Wojenny nr 104 (posiadał on status jenieckiego szpitala wojennego). Po tym jak Szpital Wojenny otrzymał rozkaz ewakuacji na wschód, 17 września kierownictwo placówki i wielu lekarzy dostało się do niewoli radzieckiej [42]. Kolejną zmianę w statusie szpitala przyniósł kwiecień 1940 r. Szpital Wojenny przemianowano na Wojskowy Szpital Okręgowy nr 5, który zyskał rangę Szpitala Miejskiego. Funkcje dyrektora pełnił od tego momentu płk dr **Leon Strehl**, powołany wcześniej na stanowisko szefa sanitarnego Armii „Warszawa”. Od 1 XI 1941 r. w Szpitalu Ujazdowskim mieścił się Zakład Przeszkolenia Inwalidów, utworzony dzięki staraniom prof. Edwartha Lotha i płk. dr. Leona Strehla [43].

Działał on do 1942 r., gdy budynek dawnego szpitala został zajęty przez Niemców. Nie można pominąć wkładu polskiego personelu szpitala w działalność konspiracyjną [44].

1 VIII 1944 r. komendanturę Szpitala Ujazdowskiego objął płk **Teofil Kucharski**. W czasie powstania warszawskiego filia szpitala znajdowała się na Mokotowie przy ul. Morszyńskiej 7 (ewakuacja miała miejsce 6 sierpnia). W listopadzie szpital powstańczy przeniesiono do Krakowa, gdzie został ostatecznie rozwiązany w styczniu 1945 r. [45].

Odbudowę Zamku Ujazdowskiego, rozebranego w 1954 r. na rozkaz marszałka Rokossowskiego, sfinalizowano pod koniec lat 70. Od 2003 r. w jednej z zamkowych sal mieści się Muzeum Zamku i Szpitala Wojskowego na Ujazdowie, upamiętniające działalność najstarszego szpitala wojskowego w Warszawie [46].

Piśmiennictwo:

1. Wojtkowiak S. et al., *Zarys dziejów wojskowej służby zdrowia*, Warszawa 1974, p. 11-28.
2. O zjawisku tym wspomina polski lekarz i historyk medycyny, Franciszek Giedroyc: *Rumowiska rozpadającej się w grzyby wszechpotężnej ongi Romy zagrzebały dorobek jej kulturalny, w wielu dziedzinach tak wspaniały, wprost imponujący. (...) Taki los spotkał, między innymi, wzorową jak na owe czasy, organizację służby zdrowia w legionach rzymskich. Po wielu, wielu dopiero latach budzą się nowe pomysły i bardzo powoli sięgają tych wyżyn, na których raz już się znajdowały. Tak było gdzieindziej, tak było i w Polsce* [Giedroyc F., *Służba zdrowia w dawnym Wojsku Polskim*, Warszawa 1927, p. 4].
3. Wojtkowiak S. et al., op. cit., p. 32.
4. Ibidem, p. 36.
5. Ibidem, p. 50. Por. Rudzki S., *Zarys historii szpitalnictwa wojskowego w Polsce*, „Lekarz Wojskowy”, 1927, R. VIII, T. IX, nr 5, p. 380: *Nie ulega wątpliwości, że przez długi czas, dopóki nie zaczęły powstawać ściśle wojskowe zakłady lecznicze, postępowano się istniejącymi po miastach szpitalami, które zwłaszcza w czasie wojny zajmowane były przez żołnierzy*.
6. Wojtkowiak S. et al., op. cit., p. 37-38.
7. Giedroyc F., op. cit., p. 5; Wojtkowiak S. et al., op. cit., p. 45.
8. Wojtkowiak S. et al., op. cit., p. 46.
9. *Polski Słownik Biograficzny*, t. III/1, Kraków 1937, p. 74, s.v. *Bucella Mikołaj*; Wojtkowiak S. et al., op. cit., p. 77.
10. Wojtkowiak S. et al., op. cit., p. 77.
11. Rudzki S., op. cit., p. 382.
12. Wojtkowiak S. et al., op. cit., p. 99.
13. Zahorski A., *Zamek Ujazdowski – genius loci medycyny wojskowej* [w:] *Ujazdów. 730-lecie Jazdowa i 200-lecie najstarszego szpitala wojskowego Warszawy*, red. J. Durko, Warszawa 1992, p. 20; Rudzki S., op. cit., p. 386.
14. Cyt. za: S. Rudzki, op. cit., p. 386.
15. *Nominacja Bergonzoniego była przełomowym wydarzeniem w dziejach polskiej wojskowej służby zdrowia. Oddał on ogromne zasługi na polu rozbudowy wszystkich jej dziedzin. (...) Bergonzoni utworzył pierwszy w dziejach naszego wojska Wydział Lekarski (rodzaj Szefostwa Służby Zdrowia)* [Wojtkowiak S. et al., op. cit., p. 81].
16. Rudzki S., op. cit., p. 387; *Polski Słownik Biograficzny*, t. I,

- Kraków 1935, p. 452, s.v. *Bergonzoni Michał*; Kościński S., *Słownik lekarzów polskich*, Warszawa 1888, p. 26, s. v. *Bergonzoni Michał*.
17. Zahorski A., op. cit., [w:] *Ujazdów...*, p. 21.
 18. Ibidem, p. 21.
 19. Ibidem, p. 21.
 20. (...) faktem jest, że od 1818 r. Szpital Ujazdowski stale już funkcjonował jako szpital główny wojskowy w Warszawie [Rudzki S., op. cit., p. 410]; Śródka A., *Szpital Ujazdowski w latach 1792-1831* [w:] *Ujazdów...*, p. 24.
 21. Śródka A., op. cit., [w:] *Ujazdów...*, p. 24.
 22. Rudzki S., op. cit., p. 411.
 23. Ibidem, p. 413.
 24. Ibidem, p. 421-422; Śródka A., op. cit., [w:] *Ujazdów...*, p. 27.
 25. Śródka A., op. cit., [w:] *Ujazdów...*, p. 25.
 26. Stembrowicz W., *Szpital Ujazdowski – lata 1831-1918* [w:] *Ujazdów...*, p. 28.
 27. Rudzki S., op. cit., p. 424.
 28. Stembrowicz W., *Szpital Ujazdowski – lata 1831-1918*, p. 29.
 29. Rudzki S., op. cit., p. 439.
 30. Felchner A., *Szpital Ujazdowski w latach 1918-1939* [w:] *Ujazdów...*, p. 31.
 31. Rudzki S., op. cit., p. 456.
 32. Ibidem, p. 463; *Dzięki pracy komisyjnej, stanowiska komendanta szpitala Ujazdowskiego i ordynatorów, obsadzono pierwszorzędnymi siłami, powołanymi z pośród lekarzy wojskowych i cywilnych*.
 33. Felchner A., op. cit. [w:] *Ujazdów...*, p. 31.
 34. Ibidem, p. 31.
 35. Rudzki S., op. cit., p. 480.
 36. Felchner A., op. cit. [w:] p. 31-32: *W 1920 r. w związku z kontrofensywą Armii Czerwonej napływ rannych i chorych zwiększył się ogromnie. Oba szpitale, Ujazdowski i Mokotowski, były przepełnione. Dla ich odciążenia – głównie z żołnierzy lżej rannych – poczęły tworzyć się w Warszawie liczne szpitale tzw. zapasowe. Wobec licznego napływu żołnierzy chorych zakaźnie (dur płamisty, dur brzuszny, czerwonka, płońca) w lipcu powstał Szpital Epidemiczny na Grochowie (...), a przy ul. Pokornej 12 w sierpniu rozwinął działalność Szpital Epidemiczny WP*.
 37. Ibidem, p. 32.
 38. Ibidem, p. 31.
 39. Ibidem, p. 42.
 40. Ibidem, p. 34.
 41. Rudzki S., op. cit., p. 483.
 42. Brzeziński Tadeusz, *Ujazdów w dniach obrony Warszawy* [w:] *Ujazdów...*, p. 37.
 43. Wagner M., *Szpital Ujazdowski w latach okupacji* [w:] *Ujazdów...*, p. 42.
 44. Ibidem, p. 45.
 45. Odrowąż-Szukiewicz H., *Ujazdowski szpital powstańczy* [w:] *Ujazdów...*, p. 47.
 46. Soszyński Stanisław, *Rejon Jazdowa w okresie Polski powojennej* [w:] *Jazdów*, red. E. Rużyłto, p. 210-212.

Literatura uzupełniająca

- Giedroyc F., *Służba zdrowia w dawnym Wojsku Polskim*, Warszawa 1927.
- Jazdów, red. E. Rużyłto, Warszawa 2008.
- Kościński S., *Słownik lekarzów polskich*, Warszawa 1888.
- Polski Słownik Biograficzny*, t. I, Kraków 1935.
- Polski Słownik Biograficzny*, t. III/1, Kraków 1937.
- Rudzki S., *Zarys historii szpitalnictwa wojskowego w Polsce*, „Lekarz Wojskowy”, 1927, R. VIII, T. IX, nr 5.
- Ujazdów. 730-lecie Jazdowa i 200-lecie najstarszego szpitala wojskowego Warszawy*, Warszawa 1992.
- Wojtkowiak S. et al., *Zarys dziejów wojskowej służby zdrowia*, Warszawa 1974.

Zdjęcia pochodzą ze zbiorów Działu Starej Książki Medycznej (ul. Jazdów 1A w Warszawie).